

הפקולטה לחינוך מוזיקאלי - מכללת לוינסקי לחינוך

תכנית קונצרטים

סיפור

חוברת למורה

כתיבה ועריכה: ד"ר דן שגיב

Orphée aux enfers - by Jacques Offenbach

Galopp

אורפאוס בשאול - מאת ז'אק אופנבאך
גאלופ – מתוך המערכה השניה

רקע ליצירה:

ז'אק אופנבאך (1819-1880) הוא מלחין וצ'לן יהודי ממוצא גרמני שחי ויצר מרבית חייו בצרפת, ועל כן נהוג לכנותו מלחין צרפתי. מעמדו של אופנבאך בקהיליית המוזיקאים היה נחות באופן יחסי במהלך חייו, מאחר והרבה לכתוב יצירות קלילות, אופרטות משעשעות, בורלסקות וכדומה. בדומה ליוהן שטראוס הבן בגרמניה, גם הוא היה חביב החברה הגבוהה. מסופר שנהג להיות חלק מהתרבות הדקדנטית שאפיינה את סלוני פריז, וכי היה תאב כבוד ופרסום. יצירותיו היו ללהיטים שהביעו ברוחם את תרבות הבוהמה שהחלה להשתלט על בתי הקפה והסלונים בפריז. כתיבתו הייתה מלאה באמירות סאטיריות ועקיצות שהופנו כלפי המשטר הנפוליאוני המתחדש (נפוליאון השלישי), כלפי החברה הגבוהה וכלפי רצינותו הבלתי נסבלת של זרם הרומנטיציזם באומנות ובמוזיקה.

מכל שלל היצירות הסאטיריות שכתב, לא הייתה יצירה שהצליחה להגיע להישגיה של האופרטה "אורפאוס בשאול". היצירה נכתבה בשנת 1858, ובמרכז עמד סיפור סאטירי על אלי האולימפוס והשאול עם הרמז דק המכוון ל"אלים החדשים" השוכנים בבית המלוכה הצרפתי. מעבר לכך, אופנבאך ביקש ללגלג על הפרשנויות האומנותיות שנתנו למיתוס של אורפאוס ואורידיצ'ה לאורך ההיסטוריה של המוזיקה, ובראש ובראשונה כתגובה לאופרה "אורפאוס ואורידיצ'ה" של המלחין הצרפתי גלוק.

אופנבאך ציטט ללא בושה מתוך האופרה הידועה ושיבש את ההקשר שממנה נלקח הציטוט, כך שלא יישאר מקום לספק ביחס לאמירתו הסאטירית. כמה שנים מאוחר יותר ישיב לו ברוחו השובבית והעוקצנית עמיתו קמיל סן-סנס, כשייטול את מנגינת הגאלופ (הנודעת גם בשמה הפופולארי, ובטעות, "ריקוד הקאן קאן"), וישתמש בה כמנגינה המתאימה לריקודם של צבים ביצירתו הסאטירית הידועה "קרנבל החיות".

האופרטה "אורפאוס בשאול" הפכה ללהיט, על אף שנקטלה באופן נחרץ בידי מספר מבקרים. האופרטה הפכה במהרה למופע פולחני ואירוע "קאלט", ורבים שבו לצפות בו שוב ושוב. היא שפעה מנגינות קליטות, ואלסים, גאלופים, וריקודים רבים הנעימים לאוזנם של קהל המבקרים באולמות. בעקבות הצלחתה הגדולה של האופרטה, כמו גם עם אופרטות אחרות שבאו בעקבותיה, אופנבאך סוף סוף זכה להכרה הראויה וקיבל אזרחות צרפתית כדין.

האופרטה הצרפתית מעולם לא נחשבה לסוגה עלית, אך מקומה בתולדות המוזיקה הוא קריטי, הן בשל הסמן הנגדי לאופרה הגרמנית הבומבסטית, והן בשל התפתחותה המאוחרת לז'אנר כה חשוב כמו המיוזיקל בארצות הברית. אופנבאך היה בהחלט מעמודי הטווה המרכזיים של האופרטה הצרפתית - הוא קידם את מעמדו של הז'אנר, וכבר בימיו היה ברור שהאופרטה עומדת בפני עצמה.

על אף הצלחתו ככותב אופרטות גדול, אופנבאך ספג לא מעט ביקורת במהלך חייו, תוך שהוא מכונה מלחין סוג ב', אדם וולגרי, ומלחין שאין לו את היכולת ליצור מוזיקה אומנותית בעלת ערך נצחי. ככל הנראה, בשל כך, הוא ויתר בעשור האחרון של חייו על יצירת אופרטות, תוך שהוא שקע בניסיון ליצור אופרה גדולה ורצינית. האופרה "סיפורי הופמן" היא היצירה הגדולה הראשונה שהוא כתב, והיא גם הייתה ליצירתו האחרונה בכלל. האופרה הייתה רחבת יריעה, והיא התבססה על שלושה סיפורים מאת א.ת.א. הופמן. בזכות אופרה זו הוא הצליח בסופו של דבר להיכנס לפנתאון המלחינים החשובים, על אף שבאמתחתו רק אופרה אחת ברפרטואר האופראי.

אורפאוס בשאל וריקוד הקאן-קאן:

ריקוד הקאן-קאן הוא סוג של ריקוד שמיוחס לתרבות הזימה הצרפתית בראשית המאה ה-19. הריקוד מבוצע לרוב בידי מספר רקדניות-שורה הלבושות בגרבי בריות וחצאית רבת-שכבות. במהלך הריקוד מונפות רגלי הרקדניות גבוה אל-על, כך שחלקים גדולים מרגליהן של הרקדניות נחשפות באופן שנחשב לנועז באותם ימים. בסוף המאה ה-19, עם פתיחת מועדוני הקברט (לרבות מולן רוז' המוכר), הריקוד הפך לממוסד יותר, ומספר רקדניות קאן קאן הפכו לכוכבות.

אופנבאך חרג מהגבולות האומנותיים המקובלים, מאחר ושילבו של ריקוד הקאן קאן בתוך אופרטות לא היה מקובל. זאת ועוד, ריקוד הקאן קאן באופרטה של אופנבאך אינו מיועד אך ורק לרקדניות, אלא בראש ובראשונה לאלי האולימפוס הרוקדים בשאול, עת הם שיכורים וחסרי עכבות. סצנה זו, המופיעה במערכה השנייה והאחרונה של האופרטה, נחשבה לנועזת מאוד בימיו של אופנבאך.

המיתוס של אורפאוס נשחט:

מעבר לכך, כל אופן הצגת המיתוס של אורפאוס באופרטה הופך את המיתוס הידוע על ראשו: אורפאוס הוא אינו מוזיקאי רב-חסד וקסום, כי אם קרייריסטית וירטואוזי בעל אגו מנופח המונע מטעמים של רווח והפסד אישיים. מעבר לכך, אורידצ'ה ואורפאוס אינם נאהבים, על אף שהם נשואים. שניהם למעשה מאוהבים באחרים, אך נאלצים להישאר נשואים בכדי לא לפגוע בשמם החברתי הטוב. מסתבר שאורידצ'ה מאוהבת בפלוטו, אל השאול, שאותו היא הכירה כשהוא מחופש לרועה צאן ששוטט בין בני התמותה. מותה של אורידצ'ה הוא לא יותר ממזימה משותפת של פלוטו ואורפאוס, בכדי שפלוטו יוכל להיות עם אורידצ'ה, ושאורפאוס יוכל גם להיפטר ממנה וגם לשמור על שמו הטוב.

פרה קדושה נוספת שנשחטת הוא דימויו של השאול, משכנם של המתים. המקום האיום מן האגדות מתגלה כמקום מענג, מלא אושר ושמחה, חופש וזימה. מסתבר שלאורידיצ'ה דווקא טובים החיים בארץ המתים, אך עתה האלים מתחרים בניהם למי היא תתמסר ותיתן עצמה. לקראת סוף האופרטה האלים, שחלקם ירדו מהאולימפוס (המתואר כזירת שעמום איומה) אל השאול, פותחים בריקוד קאן קאן סוער, עת הם שיכורים מנקטר ויין. ירידתו של אורפאוס לשאול הרבה פחות רומנטית מהגרסאות המוכרות. אורפאוס זוכה לביקורות קשות על כך שהפקיר את אורידיצ'ה, והוא מואשם במותה. הוא ממהר לרדת אל השאול, ולהחזירה, על מנת שהקריירה שלו לא תפגע באופן בלתי הפיך. החגיגה נפסקת בשל נגינת הכינור של אורפאוס שהצליח לחדור לשאול. הוא אוסף את אורידיצ'ה ומתחיל את עלייתו כלפי מעלה. יופיטר, שאף הוא חושק באורידיצ'ה, יורה ברק חזוי בפניו של אורפאוס, וזו הסיבה שבגינה הוא מסתובב אחרוני. אורידיצ'ה חוזרת בשמחה לשאול, וכולם שבים לרקוד את ריקוד הקאן קאן בהתאם ללחן הגאלופ הקופצני.

ניתוח מבנה היצירה והמוטיבים המרכזיים:

הגאלופ מתוך "אורפאוס בשאול" נחשבת ליצירתו הידועה והמוכרת ביותר של אופנבאך, והיא מפוזמנט ומנוגנת בפי כל כבר שנים רבות. יצירה זו מבוצעת בקונצרטים רבים כהדרן, בדומה לואלסים הרבים של שטראוס המוצאים מהקשרם המקורי.

ליצירה זו מבנה פשוט ביותר, הן בהתייחסות לחטיבות המרכיבות אותה, והן בחלוקה למשפטים המוזיקאליים ופיסוקם. ז'אנר הגאלופ, שבנוי ברוב המקרים ממבנה פשוט וממקצב זוגי קופצני, בנוי גם במקרה זה בצורה פשוטה וקליטה - שתי חטיבות קצרות (א' ו-ב') החוזרות על עצמן כמה וכמה פעמים, והן אינן מנוגדות זו לזו כלל באופיין. הריענון המוזיקאלי לאורך היצירה בא לידי ביטוי בעיקר ברמה ההרמונית ובתזמור.

היצירה נפתחת בהקדמה קצרצרה ושובבית של דו שיח בין הכינורות לכלי הנשיפה מעץ, אך מיד לאחריו מופיע הנושא הפותח של החטיבה הראשונה. הנושא כתוב בהרמוניה פונקציונאלית פשוטה, והמשפטים המוזיקאליים ערוכים בהתאם לסימטריה קפדנית של 8 תיבות בכל פעם. בחטיבה א' ישנם שני משפטים מוזיקאליים החוזרים פעמיים, אך אופיים דומה. מעבר לכך, מקצבי השמיניות העיקשים, הן בליווי והן במנגינה, אינם פוסקים לרגע:

המשפט המוזיקאלי השני מתחיל בתיבה 16, ב"שאלה" המנוגנת ברצף של רבעים, וב"תשובה" של השמיניות:

לקראת החלק השני אופנבאך יוצר מתח הרמוני והתגברות קצבית, כך שבחטיבה ב' הסולם מתחלף לסול מזיור. עקב השינוי בסולם ניתן להבין שסולם רה מזיור שנוגן עד כה היווה סוג של הכנה "דומיננטית" לקראת הסולם שמופיע בחלק השני (סול). חלק זה אכן עליו יותר, מתוזמר היטב, ומשפט מוזיקאלי יחיד מרכיב אותו לאורך כל אורכו (תוך שהוא חוזר שוב ושוב):

המשפט המוזיקאלי יחזור 4 פעמים (וינוגן בידי כלי הנשיפה מעץ) בטרם תחזור חטיבה א' של היצירה. בפעם השנייה חטיבה א' תחזור ללא חלקה השני. הפשטות היא כה גדולה, עד כי נדמה כי אין כל בעיה לרקוד לצליליו את ריקוד הקאן קאן הידוע, עת האלים שיכורים לעילא. מעבר נוסף לחלק ב' ישמע שוב, אך לא יהיה הפעם מעבר לסולם סול מז'ור, והיצירה תישאר בסולם רה מז'ור עד סופה. בפעם השנייה שתחזור חטיבה ב' המנגינה הראשית תנוגן בידי כלי הנשיפה ממתכת, כשליווי מלא עוצמה וגדוש היטב ישמע מכל כלי התזמורת. בתום נגינת חטיבה ב' תשמע קודה, בה תהיה התגברות קצבית עד לסיום הגרנדיוזי.

לסיכום, מבנה היצירה:

פתיחה - א - ב - א - ב - קודה

היצירה בנויה מלחן חזרתי פשוט המאפשר לרוקדים לחולל כאוות נפשם וללא חשש. יש האומרים שדווקא הוולגאריות המובלעת במלודיה הקליטה כל-כך, היא זו שמאפשרת לקהל רחב ליהנות מיצירה בעלת ממד קלאסי הנעדר מנופחות וחשיבות עצמית.

הצעות לפעילות

דיון והאזנה:

ריקוד הקאן קאן ממשיך ומעורר מחלוקות ביחס לטיבו עד עצם היום הזה, אך ברור שמדובר בקלאסיקה תרבותית מהנה ששורשיה אינם מרפים. ניתן לדבר עם התלמידים על הריקוד, ולספר את סיפורו של אורפאוס מחדש (מאחר וסיפורו של אורפאוס הוזכר בהקשרו הרציני ביצירה של מונטווורדי), תוך הדגשת ההיבט הסאטירי. סאטירה היא מונח מורכב במעט לגיל הצעיר, אך בהחלט אפשר להגיד לתלמידים שאופנבאך ביקש לספר את סיפורו של אורפאוס בדרך מצחיקה ומשעשעת. ניתן להחליף את סיפור השכרות של האלים במסר "חינוכי" יותר, ולקשור את ריקוד הקאן קאן להיבטים של שמחת חיים ועליצות. אם יש ביכולתכם להראות לתלמידים סרטונים שבהם מופיע הריקוד (ביו-טיוב יש דוגמאות למכביר), מה טוב.

כדאי לעסוק עם התלמידים בפענוח המבנה של היצירה, תוך משחק. לפניכם שתי תמונות:

חטיבה ב'

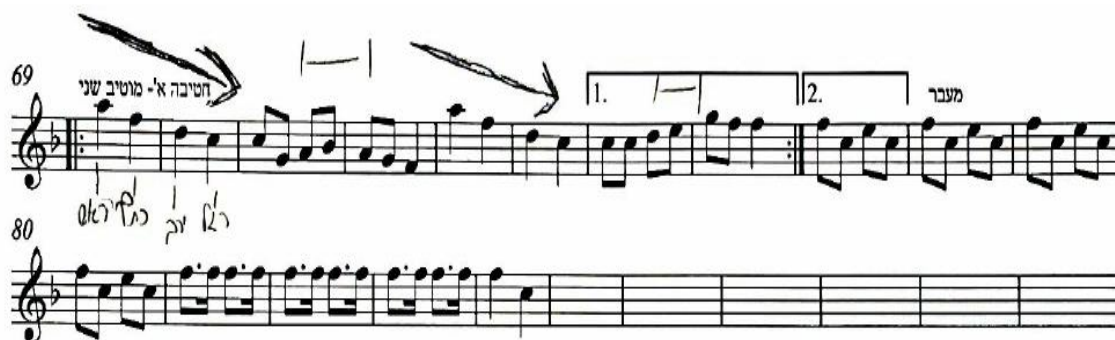
חטיבה א'

בחטיבה א' ירקדו "הנשים" את ריקוד הקאן קאן ובחטיבה ב' ירקדו "התרנגולות" את הריקוד. תפקידם של התלמידים יהיה לעקוב אחר שינויי החלקים, כך שידעו מי רוקד מתי. ניתן לחלק לתלמידים את התמונות תוך הדבקה על מקלות ארטיק, ולבקש מהם "לרקוד" עם התמונות לפי הקצב, ולהחליף תמונות בהתאם להאזנה לחטיבות המנוגנות בהקלטה. בקודה, אפשר שכלם ירקדו יחדיו.

בשלב הבא כבר לבקש מהתלמידים לבצע "ריקוד" בכוחות עצמם, וניתן לבצע זאת גם בעזרת אביזרים וגם **בעזרת תנועות מראה ותיפוף על הגוף**. לפניכם תמצית המלודיות המופיעות ביצירה, ודגשי ההקשות שניתן לבצע עם ההקלטה. ראשית, נטפח על הירכיים בכל פעמה חזקה, ובסוף הפראזה בכל פעמה (התווים אינם בסולם המקור):

לאחר מכן, עם קפיצת המלודיה לאוקטבה שניה, נסמן את ירידת המלודיה בכל רבע תוך טפיחה על האברים המסומנים (ראש, כתפיים, ירכיים ורגליים):

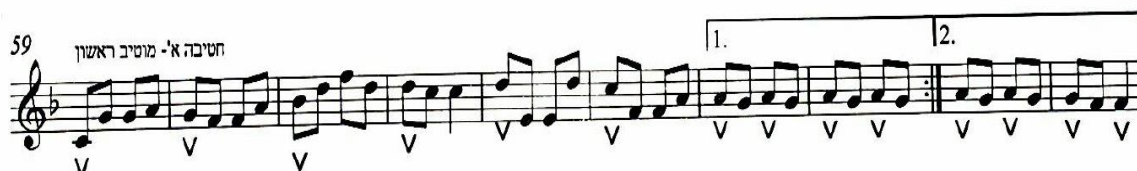
בחטיבה השנייה של היצירה "נרקוד" על הכיסא, תוך הנעת הרגליים לסירוגין בהתאם לריקוד הקאן הקאן הידוע (או פשוט נניע את הרגליים מצד לצד לסירוגין). בירידת השמיניות הגבוהות נרים את הידיים גבוה ונורידם מטה במהירות:

ניתן לבצע את כל הפעילות לעיל בעזרת שימוש במטפחות. בעזרתם ניתן הן להדגיש את הקצב, והן ליצור ריקוד מרהיב תוך כדי ישיבה.

תזמור:

ניתן לאפשר לכל התלמידים לבצע את כל התזמור כפי שיוצג מיד, ולאחר מכן ניתן לחלק את הכיתה לשניים. כל קבוצה תהיה אחראית על תפקיד תזמורי אחר. במוטיב הראשון של חטיבה א' נחזור על אותם הדגשים המוכרים לנו בעזרת כלי הקשה (הראשון):

עבור המוטיב השני של חטיבה א' כדאי להשתמש בכלי נקישת מקיש ומרשרש (מרקס, פעמון או תוף מרים). להלן הדגשים או הרשרושים:

בחטיבה ב' ינגנו שני הכלים יחדיו בהתאם לדגשים הבאים:

כדאי "לאמן" את התלמידים עם קבצי התרגול, ולאחר מכן לתזמר עם ההקלטה המקורית. לאחר ששני החלקים יחזרו פעמיים תשמע הקודה הסוערת. ניתן לתזמר בעזרת הקשת פעמות קבועות, תוך התייחסות להגברת הטמפו.

נגינה בחליליות ובמטלופונים:

היצירה הועברה לסולם פה מז'ור, עם כמה שפחות "טריקים" לנגני החלילית המתחילים. יחד עם זאת, ברור שישנם לא מעט צלילים שעלולים להיות בעייתיים (במיוחד הגבוהים). ניתן כמובן לדלג על תיבות לפי הצורך, ולשלב נגינה בחלילית בתזמור עם כלי הקשה. ניתן בשלב מתקדם יותר לשלב נגינת חליליות ומטלופונים יחדיו. ראו את הסימנים שהוספו בכל חלק של המנגינה לטובת נגינה בעזרת כלי נקישת מלודיים:

אופובאך

חטיבה א' - מוטיב ראשון

חסיבה א' - מוטיב ראשון

חטיבה א' - מוטיב שני

[illegible]

מעבר

חטיבה ב'

22 חסידי ב'

קודה (סיום)

33

45

Can-Can

from Orpheus in the Underworld

Offenbach

Piano

Presto

mf

5

4

5

3

4

